

LA FIGURA S DE L'ART LUL·LIANA I EL LLIBRE DE
CONTEMPLACIÓ EN DÉU*

1. DESCRIPCIÓ I FUNCIONAMENT DE LA FIGURA S
A L'ART

L'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* (ca. 1274), primera formulació de l'Art lul·liana després de la «il·luminació» de Randa, ens ha arribat sols en la seua versió llatina.¹ Avui sabem que no va sorgir miraculosament del no-res, sinó que és el fruit d'un treball anterior d'anys d'aprenentatge, de reflexió i d'escriptura.² Els materials treballats al *Llibre de contemplació* (en endavant LC), i que constitueixen el dipòsit d'on l'autor pouarà tota la seua producció posterior, prenen en l'Art una ordenació determinada amb la intenció de construir un sistema demostratiu universal i infal·lible.³ La famosa «il·luminació» de Randa no seria més que la sobtada presa de consciència de les possibili-

* Aquest treball s'inscriu en el projecte de recerca GV-3110/95 del Progr. de Projectes d'Investigació Científica i Desenvolupament Tecnològic «Generalitat Valenciana», el qual es du a terme al departament de Filologia Catalana de la Facultat de Filologia de la Universitat de València.

1. Editada per Iu SALZINGER a *Raymundi Lulli Opera Omnia*, I (Magúncia, 1721). En la reimpressió de STEGMÜLLER (Frankfurt, 1965), l'obra ocupa les pàgines 433-481.

2. En aquest sentit, podem considerar el *Llibre de contemplació* com a antecedent immediat de l'Art de Ramon Llull. Veg. LLINARÈS, *Ramon Llull* (Barcelona, ed. 62), ps. 131-132; el P. Platzeck també ho va veure clar en afirmar que «el discurso sobre el descubrimiento del arte luliano exige ante todo una comparación entre el *Libre de contemplació en Déu* y el *Ars compendiosa inveniendi veritatem*». Cf. PLATZECK, *Descubrimiento y esencia del arte del Bto. Ramon Llull, EL*, VIII (1964), ps. 137-154 (p. 137). Cf. també RUBIO, *Literatura i doctrina al Llibre de contemplació de Ramon Llull* (València, Saó, 1995), ps. 20-21.

3. En expressió dels germans Carreras i Artau, el LC forma part de la «prehistòria de l'art lul·liana». Veg. CARRERAS, *Historia de la filosofía española: Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV*, I (Madrid, As. para el progreso de las ciencias, 1939), ps. 365-368.

tats presents en la distribució lògica en «figures» d'uns conceptes previs, distribució que permetria bastir una lògica combinatòria universal.⁴

El que primer crida l'atenció en l'Art de Llull és, precisament, aquesta distribució dels conceptes en figures, les quals tenen una presentació visual gairebé sempre circular. En la figura A trobem les «dignitats» divines, les quals fan referència a les qualitats pròpies de Déu i que no afecten la seua unitat; és la figura de la divinitat. La figura S és la de l'ànima humana, i inclou les tres potències de l'ànima racional (memòria, enteniment i voluntat) amb les combinacions de llurs actes positius i negatius; la figura T és la dels conceptes relatius, una figura instrumental que serveix per a relacionar els presents a les altres figures; la V és la figura moral, i inclou les set virtuts i els set vicis; la X és la figura dels oposats o de la predestinació, amb parelles de contraris que pretenen establir un punt d'equilibri entre la saviesa divina, que suposa predestinació, i la seua justícia, que determina el lliure albir humà. Finalment, les figures Y i Z no inclouen cap llistat de conceptes, sinó que representen respectivament la veritat i la falsedat, les dues fites de la recerca epistemològica proposada per l'Art.

En aquesta primera formulació de l'Art, la figura S té un paper central (igual que ocorrerà en l'Art *demonstrativa*). És l'element actiu de la recerca: la S, amb la T com instrument, cerca la veritat (Y) i rebutja la falsedat (Z) en les «cambres» d'A, V, X (o combinacions binàries dels conceptes constitutius d'aquestes figures). Aquest paper central determina la necessitat d'un estudi detingut de la seua constitució i del seu funcionament dintre del sistema de l'Art, estudi que ja té dues fites importants en els treballs clàssics de Robert Pring-Mill i el P. Platzeck, centrats especialment en escatir l'origen de la figura.⁵

4. Per a la narració de l'esdeveniment cabdal que suposa la il·luminació de Randa en l'evolució de l'obra i de la vida de Ramon Llull, veg. *Vida coetània*, § 14, a LLULL, *Obres essencials*, I (Barcelona, Selecta, 1957), ps. 34-54 (ps. 38-39).

5. PRING-MILL, *Ramon Llull i les tres potències de l'ànima*, dins *Estudis sobre Ramon Llull* (Barcelona, Curial/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991), ps. 211-240 (reimpressió i traducció de *Ramón Llull y las tres potencias del alma*, EL, XII (1968), ps. 101-130). PLATZECK, *Descubrimiento y esencia del arte del Bto. Ramón Llull*, EL, VIII (1964), ps. 137-154.

cera, S, seria el «gènere», compost per quatre «espècies» (E, I, N i R), cadascuna de les quals contindria tres «individus». ⁶ Al primer cop d'ull, trobem que el seu contingut bàsic és trinitari (les tres potències de l'ànima representades en els tres «individus» de cada espècie), tot i que l'organització imposada a aquest contingut és quaternari. Els tres «individus» convergeixen en un quart vèrtex que tanca el quadrangle, vèrtex que els resumeix comprensivament. També és de destacar la natura especial del darrer quadrangle, on cada un dels tres vèrtexs primers resumeix, al seu torn, tres dels vèrtexs presents als quadrangles anteriors, de manera que el darrer vèrtex comprèn la totalitat dels conceptes presents a la figura.

La polèmica entorn de la figura S apareix quan hom intenta explicar l'estructura quaternària que imposa a un contingut trinitari, polèmica que abasta un camp més ampli en afectar la natura mateixa de l'Art lul·liana. Tot seguit farem una anàlisi dels arguments explicatius d'aquesta peculiaritat.

2. HISTÒRIA D'UNA POLÈMICA

El mes d'abril de 1960 tingué lloc a l'illa de Formentor el Primer Congrés Internacional de Lul·lisme. El P. Platzek i Robert Pring-Mill hi presentaren sengles ponències que donaren peu a una interessant discussió que afecta la qüestió ací tractada. ⁷

Per a Pring-Mill, l'estudi de la figura S de l'Art *demonstrativa* corroborava la hipòtesi emesa uns anys abans en *El nombre primitiu de les Dignitats en l'art general*, article on, tot desenvolupant les tesis de Frances Yates, afirmava que les operacions de l'Art es modelaven a

6. Aquesta és una distribució porfiriana dels conceptes de la figura S: d'acord amb el conegut «arbre de Porfiri» —aplicat avui en dia a la zoologia—, cada gènere es divideix en diverses espècies, separades les unes de les altres per una «diferència específica» que caracteritza cadascuna d'elles; cada espècie conté un nombre determinat d'individus particulars.

7. Veg. nota 5 per al lloc de publicació de les ponències.

partir de les operacions d'una combinatòria elemental.⁸ El nombre de setze per a les Dignitats divines en les primeres formulacions de l'Art dependria dels graus elementals, idea aquesta que va ser corregida pel P. Platzek en fer notar que el susdit nombre provenia del de principis de la figura S, la qual era ja anticipada amb força exactitud al capítol 331 del LC.

Pring-Mill, però, reacciona, tot i reconèixer l'antecedent del LC per a la figura S, i pretén demostrar el caràcter elemental (és a dir, referit als quatre elements —foc, aire, aigua i terra—) de la seua estructura quaternària; amb això reforçaria la seua tesi inicial que el nombre de setze (ara tant per als principis de la figura S com per als de la figura A) té el seu origen en els graus elementals.

Quatre són els arguments desenvolupats pel savi lul·lista britànic per tal de demostrar aquesta quaternitat elemental de la figura S: a) la comparació amb el seu antecedent al LC demostra que la seua estructura quaternària no està motivada des del punt de vista de les tres potències, sinó que més aviat és arbitrària; b) la constitució dels quatre quadrangles respon a una teoria de la composició que reflecteix l'estructura numèrica del món material; c) hi ha explícita una referència a la corrupció, que afecta el darrer dels quadrangles i dóna com a resultat els altres tres, procés que és descrit en termes elementals al LC; i d) els principis de la figura obren no només d'una manera anàloga a les obres naturals, sinó també en relació directa amb aquestes, com mostra la relació existent entre les complexions elementals de l'home i les tres potències de l'ànima.⁹ Vejam-ho amb més deteniment.

8. PRING-MILL, *El nombre primitiu de les Dignitats en l'art general*, dins *Estudis sobre Ramon Llull* (Barcelona, Curial/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991), ps. 115-160 (*El número primitivo de las dignidades en el Arte general*), *EL*, I (1957), ps. 310-334; II (1958), ps. 129-156). YATES, *L'art de Ramon Llull: una aproximació a través de la teoria lul·liana dels elements*, dins *Assaigs sobre Ramon Llull* (Barcelona, Empúries, 1985), ps. 29-120 (*The Art of Ramon Lull. An approach to it through Lull's theory of the elements*, «Journal of the Warburg and Courtauld Institutes», XVII (1954), ps. 115-173). La teoria física dels quatre elements (foc, aire, aigua i terra) té en Llull, efectivament, unes implicacions que van més enllà del món natural, i esdevé un pilar bàsic de la seua lògica anàloga.

9. PRING-MILL, *Ramon Llull i les tres potències de l'ànima*, *loc. cit.*, ps. 227-228.

El capítol 331 del LC, de títol «com hom adora e contempla la sancta gloriosa veritat de nostre Senyor Déus», és, en efecte, l'antecedent més immediat de la figura S. Hi trobem les tres potències de l'ànima aplicades a la recerca de la veritat, tal i com indica el títol. Aquestes potències, però, apareixen ja distribuïdes d'acord amb els actes positius i negatius, de la mateixa manera que apareixeran posteriorment a la figura S de l'Art. Els conceptes emprats en el capítol són substituïts per lletres; el conjunt pot ésser copsat a través de la «taula de signes» que ofereix el propi capítol per tal d'orientar el lector. Les connexions entre aquesta taula i la figura S són ben paleses:

A: Veritat.

B: Memòria qui membra A.

C: Enteniment qui entén A.

D: Voluntat qui ama A.

E: Significació composta de B.C.D.

F: Memòria qui membra A.

G: Enteniment qui entén A.

H: Voluntat qui no ama A.

I: Significació composta de F.G.H.

K: Memòria qui oblida A.

L: Enteniment qui ignora A.

M: Voluntat qui ama A.

N: Significació composta de K.L.M.

O: Compost de B i K.

P: Compost de C i L.

Q: Compost de D i H.

R: Significació composta de O.P.Q.

Com podem comprovar, la divisió és igual que en la figura S: quatre grups (EINR), que ací són anomenats «figurès», en lloc d'«espè-

cies». Dues diferències tan sols són remarcables entre la «taula de signes» del capítol 331 del LC i la figura S de l'Art: la lletra M representa en el primer cas la voluntat amant, mentre que en el segon indica voluntat amant o desamant, i les lletres OPQ passen de ser «compost» de «B i K», «C i L» i «D i H» respectivament, a ser compostes de «BFK», «CGL» i «DHM». El que interessa fer notar, però, és la quaternitat que mostra ja l'organització dels conceptes al LC, uns conceptes amb un evident contingut trinitari; Pring-Mill remarca que, malgrat l'insaciabile afany combinatori del beat, la «taula» no representa totes les combinacions possibles dels actes o la privació dels actes de les tres potències.¹⁰

En efecte: als ternaris BCD, FGH i KLM caldria afegir altres cinc: BLD, BLH, KCD, KCH, KLH. El darrer d'aquests, que representaria l'ànima que oblida, ignora i desama alhora, va ser afegit a la figura S tot donant un doble sentit a la lletra M, cosa que va introduir una ambigüitat en la sèrie de setze lletres, però que no afectà la seua estructura quaternària. Dues conclusions n'extreu Pring-Mill:

«que la quaternitat de la “taula” no procedeix necessàriament de la combinació dels seus principis, ja que les seves combinacions no són exhaustives ni abasten totes les que va haver d'usar a l'Art; i que la seva quaternitat era tan important per al beat que, en convertir la “taula” en base d'una figura gràfica, no va voler abandonar-la, ni quan les necessitats de la seva combinatòria el van obligar a introduir una ambigüitat a la sèrie».¹¹

En definitiva, la quaternitat de la figura S seria arbitrària des del punt de vista de la matèria representada; per explicar-la, Pring-Mill recorre, en els tres arguments restants, a la teoria dels elements.

Primerament, remarca que l'estructura de la figura S, organitzada en tres ternaris els components dels quals tornen a agrupar-se de manera diferent per tal de constituir altres tres ternaris nous que es resumeixen en un altre ternari més comprensiu, el qual es resol en la uni-

10. *Ibid.*, p. 230.

11. *Ibid.*, p. 231.

tat, és la mateixa estructura que la presentada en la constitució de l'ànima en el microcosmos correlatiu: matèria+forma+nexe= compost. No ens estendrem més en l'explicació que fa Pring-Mill d'aquest argument; la conclusió que n'extreu és que la quaternitat de la figura S reflecteix l'estructura numèrica del món material manifestada en totes les «obres naturals».

Encara no ha establert, però, les associacions elementals de la figura S, cosa que farà en els dos arguments restants. En el primer dels quatre quadrangles (el format per les lletres BCDE) no hi ha cap contrarietat entre els seus components, cosa que no ocorre amb els altres tres quadrangles, la composició dels quals és de la mateixa natura que la composició elemental i pateix dels mateixos defectes, essent el resultat d'un procés de corrupció, segons explicita el beat al LC. A l'*Art demostrativa*, a més, els actes de les tres potències de l'ànima, «membrar», «entendre» i «voler», són relacionats directament amb tres de les complexions, respectivament la melancòlica, colèrica i sanguínia. La quarta de les complexions, la flegmàtica, es correspon amb «creure», una de les aplicacions de l'*Art demostrativa*; cadascuna d'elles es relaciona amb les qualitats dels elements, de manera que les teories psicològiques de Llull apareixen fonamentades damunt d'una base fisiològica netament elemental.

Els quatre arguments de Pring-Mill a favor de la fonamentació elemental de la quaternitat de la figura S van ser contestats pel P. Platzeck en una discussió en el marc del congrés de Formentor.¹² Bàsicament, afirma que cal deixar fora de la discussió els llibres posteriors a l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* (i. e., és perillós interpretar la figura S de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* amb textos de l'*Art demostrativa*); que el problema de la «corrupció» de l'ànima s'aplica només al LC, no a la figura S; que la figura S constitueix un sistema fix, ben pensat i suficientment explicable per ell mateix; i que l'única arbitrietat present en aquesta figura és que resulte un quadrat de la reunió de les tres potències, ja que les quatre lletres resultants no es poden comparar amb els quatre elements sinó en el fet que siguen quatre.

12. *Ibid.*, ps. 237-240.

En definitiva, la polèmica gira al voltant de l'explicació de la quaternitat de la figura S, explicació que pot ser atribuïda o no a una base elemental. En qualsevol cas, queda clar que una bona part de l'argumentació a favor o en contra descansa sobre l'antecedent de la figura en la «taula de signes» del capítol 331 del LC. En efecte: tothom reconeix que, en expressió dels germans Carreras i Artau, el LC constitueix la «prehistòria de l'art lul·liana», i és a ell on cal adreçar-se per extreure la informació necessària per tal d'escatir l'origen del sistema, tant en els seus aspectes generals com en els més concrets i particulars.¹³

Aquesta comparació, però, s'ha establert sobretot, com hem pogut comprovar, prenent com a base els capítols que formen el darrer llibre de la magna obra. Si el LC està compost per cinc llibres repartits en tres volums (llibres I i II al primer volum, llibre III al segon volum i llibres IV i V al tercer volum), és el darrer llibre el que enceta el mètode algebraic de substitució de conceptes per lletres, de manera que és el més acostat, si més no formalment, al que serà l'Art. Hi ha un tall explícit entre aquesta part final de l'obra i els llibres anteriors: «después de haber leído los primeros cuatro libros de la grande contemplación de Llull encontramos inesperadamente en el último ese raro método de Raimundo que pone letras aisladas en vez de vocablos enteros».¹⁴

A l'hora d'estudiar la transició entre el LC i l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* hom ha pres fins ara com a base els capítols finals de la primera obra. Així, hem vist que, per tal d'explicar la figura S de l'Art, ens trobem amb un antecedent directe al capítol 331. Però, caldria preguntar-se encara si hi ha algun antecedent d'aquest capítol, ja que Llull parla de les potències de l'ànima i dels seus actes des del començament de la vasta obra; l'organització quaternària present a la «taula» del capítol 331 és el resultat d'un procés anterior que també cal resseguir. El tall estilístic entre els quatre primers llibres i el darrer del LC no justifica —ans al contrari— l'oblit dels primers. Si volem cercar

13. Aquest és també el punt de partença del P. Platzek. Veg. *supra*, notes 2 i 3.

14. PLATZECK, *loc. cit.*, p. 138.

l'origen de la figura S al LC haurem de tenir en compte les múltiples aparicions d'elements més o menys dispersos que, al llarg dels quatre primers llibres, van bastint progressivament el que serà la culminació ja organitzada del capítol 331; és a dir, si aquest capítol és l'origen més immediat de la figura S, cal resseguir *l'origen de l'origen*. Sols així podrem descobrir noves i interessants dades sobre la polèmica de la quaternitat de la figura S, les quals afectaran fonamentalment el primer dels arguments exposats per Pring-Mill.

3. GESTACIÓ DE LA FIGURA S AL LLIBRE DE CONTEMPLACIÓ

3.1. *Paper de les tres potències de l'ànima en el procés cognitiu*

Les tres potències de l'ànima racional constitueixen un dels aspectes que fa major acte de presència al llarg del LC, cosa que demostra la importància que tenen en la doctrina del beat, importància que continuarà tot al llarg de la primera etapa de la seua producció. En concret, la potència racional apareix com a punt d'inflexió bàsic en la recerca de la veritat i en el seguiment de la virtut, i és contínuament oposada a la potència sensitiva, que condueix l'home a la falsedat i al pecat si no és dominada per la primera.¹⁵

L'ésser humà es veu així escindit en dues natures, una sensual i altra intel·lectual, una material i altra espiritual, reflex de la doble natura del món creat. Les sensualitats i les intel·lectualitats exteriors a l'home afecten, doncs, íntimament la seua estructura psíquica i ajuden o entrebanquen les seues possibilitats de coneixement de la realitat transcendent.

15. La fisiologia medieval identificava diverses «potències» en el funcionament del cos humà. En la primera etapa de la producció lul·liana, el nostre autor en considera cinc: vegetativa, sensitiva, imaginativa, racional i motiva. La primera s'encarrega dels processos de creixement del cos; la sensitiva s'encarrega dels processos sensorials, i dins de la seua esfera cauen els cinc sentits físics; la imaginativa és l'encarregada dels processos relacionats amb la imaginació, entesa com la capacitat de generar imatges; la racional conté la memòria, l'enteniment i la voluntat; i la motiva, per fi, s'encarrega dels processos relacionats amb el moviment.

La relació entre sensualitats i intel·lectualitats està determinada per l'estructura analògica del cosmos lul·lià: els fets sensuais manifesten, *signifiquen*, la realitat intel·lectual o espiritual, i el seu paper en el procés cognoscitiu no és altre sinó donar una semblança. Tot el llibre segon del LC té com a base l'ascens analògic de les sensualitats a les intel·lectualitats, un camí ascendent que travessa diverses etapes de l'anomenada «escala de les creatures», des dels elements cap a Déu. En aquest procés, la memòria, l'enteniment i la voluntat, les tres potències de l'ànima racional, tenen un paper primordial, mitjancer, tot constituint l'eix o la frontissa que permet la transmutació de la realitat material més immediata en una significació superior i transcendent.¹⁶

Les sensualitats i les intel·lectualitats són dos elements oposats i contraris en el sistema lul·lià, però no irreconciliables. De fet, són les operacions de l'ànima racional les que extreuen les dades amagades sota les aparences físiques i connecten aquestes amb una realitat intel·lectual a la qual fan referència. Aquesta és la base de bona part del procés epistemològic lul·lià al LC, i també a les primeres formulacions de l'Art lul·liana.¹⁷

Resta doncs fora de tot dubte la natura analògica de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* i de l'*Art demostrativa*, anunciada ja al LC. De fet, la figura elemental forneix, especialment en la segona de les obres esmentades, un munt d'analogies que expliquen algun aspecte de la realitat metafísica. El propi funcionament de l'Art així ho explicita: la S (ànima racional), amb la T (termes de relació) connecta la figura elemental amb la A (Déu) i la resta de figures.¹⁸

16. És notable i ben coneguda la proximitat, en aquest punt, entre el nostre autor i St. Bonaventura, especialment remarcable en l'*Itinerarium mentis in Deum* del darrer. Llull dedica al tema tot un llibre de títol ben explícit, el *Liber de ascensu et descensu intellectus*.

17. Veg. PRING-MILL, *L'estructura analògica de l'Art lul·liana*, dins *Estudis sobre Ramon Llull* (Barcelona, Curial/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991), ps. 241-252 (*The Analogical Structure of the Lullian Art*, dins *Islamic Philosophy and the Classical Tradition* (Oxford, 1972), ps. 315-326).

18. «Esta figura elemental és molt necessària a saber en esta *Art* (...), cor en les obres naturals són significades les obres intrínseques e extrínseques de A S V, metent T per la elemental figura e per A S V ab X Y; e per açò són dades en esta *Art*, semblances,

Aquest paper mitjancer de la figura S apareix prefigurat al LC, on les tres potències de l'ànima constitueixen un factor catalitzador del procés cognoscitiu. «La potència racional és lum e demostració de veritat e de dretura e de coneixença», afirma Llull.¹⁹ Tot el LC avança en els seus plantejaments d'acord amb aquesta premissa; és per això que trobarem al llarg de les seues pàgines innumerables referències al funcionament de la potència racional, referències que a poc a poc bastiran l'estructura del que serà la figura S abans fins i tot que els seus conceptes apareguen ordenats en lletres al final de l'obra.

El capítol 169 del LC és central, dins del segon volum de l'obra, pel que fa a la teorització sobre l'ascens epistemològic operat des de les sensualitats a les intel·lectualitats a través de les tres potències de l'ànima. El seu títol és significatiu: «Com hom apercep ab les coses sensuais quals coses són les coses entel·lectuals». El següent passatge ens ubica perfectament en el paper de les tres potències en aquest procés:

«Com los senys corporals, Sènyer, qui són coses sensuais, usen de lur ofici, adoncs per l'usament que hom fa d'ells en les coses sensuais, se muda hom a entendre e a conèixer en les coses intel·lectuals; car per los senys corporals remembra hom ço que no remembrava, e per ells entén hom ço que no entenia, e per ells vol hom ço que d'abans no volia. On, com la memòria e l'enteniment e la volentat tracten d'altres coses que no són aquelles sensualitats per les quals han reebut moviment a cogitar, e a entendre, e a haver consciència, e a haver subtilea e a haver coratgia, adoncs està l'ànima de l'home tractant intel·lectualment en los senys entel·lectuals membrant e entenent e volent.» (169, 9)

---

exemplis e metàfores en diverses maneres per la elemental figura.» LLULL, *Art Demostrativa*, dins BONNER (ed.), *Obres Selectes de Ramon Llull*, I (Mallorca, Moll, 1989), ps. 273-521 (ps. 303-304).

19. LLULL, *Llibre de contemplació en Déu*, dins *Obres Essencials*, II (Barcelona, Selecta, 1960), ps. 85-1269. La frase citada correspon al capítol 114, versicle 3. D'ara endavant citarem els passatges corresponents al LC amb el número del capítol i el del versicle entre parèntesis i separats per una coma (114, 3).

Els senys corporals engeguen el mecanisme fornint les dades sensuales necessàries perquè la memòria, l'enteniment i la voluntat les transmuten en dades intel·lectuals posades ara a consideració dels cinc senys espirituals, cogitació, apercebiment, consciència, subtilea i coratgia. Així doncs, les tres potències de l'ànima són el mitjà a través del qual les sensualitats posen en marxa el coneixement intel·lectual, d'acord amb el següent esquema:

Senys físics → Memòria, enteniment, voluntat → Senys espirituals.

En l'Art trobarem la figura elemental en el lloc corresponent a la realitat física, sensual; la figura S, en el centre, transmutarà analògicament aqueixa realitat sensual en coneixement intel·lectual en aplicar-la a les altres figures (figures A, X i V principalment, els conceptes de les quals estan en el terreny de les intel·lectualitats). Encara trobem, continuant en el capítol 169 del LC, un passatge que exemplifica, ni que siga de manera incipient, el que serà l'analogia elemental bàsica en les primeres formulacions de l'Art:

«Dreturer Senyor, al qual ve plaer d'haver misericòrdia e mercè! Enaixí com per la composició e per l'ajustament e'l mesclament qui's fa dels elements se demostra e's representa sensualment cors, enaixí per lo mudament que hom fa de les sensualitats a haver coneixença de les intel·lectuïtats, per açò, Sènyer, ha hom per les sensualitats coneixença de les intel·lectuïtats les quals d'abans no coneixia. On, enaixí com lo cors sentit és vengut de potència en actu per l'ajustament dels elements, enaixí la intel·lectuïtat coneguda és atenta a ésser coneguda per ço car les sensualitats l'han feta conèixer e l'han aduita de potència en actu per lo representament que han donat de si mateixes.» (169, 10)

Les operacions naturals seran, doncs, una base analògica sobre la qual Llull explicarà les realitats intel·lectuals, però sempre amb les tres potències de l'ànima com element intermedi que possibilita aqueix coneixement analògic: «les coses sensuales són ulls per los quals hom apercep e veu les coses intel·lectuals membrant e entenent e volent»

(169, 12).²⁰ Ja ho hem dit, doncs: resta fora de tot dubte l'estructura analògica de l'Art lul·liana, anunciada clarament al LC. El paper de la figura S serà el de connectar analògicament la figura elemental amb la resta de figures; però, estem autoritzats a inferir d'ací una influència directa de la segona sobre l'estructura quaternària de la primera? O bé la figura S té una estructura perfectament explicable des dels seus propis continguts trinitaris? És la qüestió que veurem tot seguit, amb l'ajut del LC.

3.2. *Origen de les combinacions dels actes de les potències*

La «taula» que apareix al capítol 331 del LC, clar antecedent immediat de la figura S, presenta una particular ordenació dels seus continguts en quatre grups de quatre conceptes, fruit d'una peculiar combinació dels actes de les tres potències de l'ànima. És interessant resseguir ara d'on ha sorgit aquesta combinació i per això haurem de continuar centrant la nostra atenció en el volum segon del LC. Les tres potències de l'ànima fan aparició des dels primers capítols de l'obra; però allò que en el volum primer són presentacions esporàdiques va assolint en el segon un ordre quasi sistemàtic que condueix a l'establiment d'un mètode epistemològic basat en l'ascensió de les sensualitats a les intel·lectualitats.

A poc a poc Llull va filant més prim, fins arribar a determinar la natura dels actes de les tres potències de l'ànima, primer antecedent de les combinacions presents al capítol 331. Aquestes combinacions tenen el seu origen en un problema plantejat a l'hora de demostrar la unitat de les tres potències en una sola ànima racional. D'acord amb l'analogia trinitària d'origen agustinà, l'ànima humana és un reflex de la Trinitat divina. En Déu, les tres Persones no alteren la seua unitat essencial; de la mateixa manera, tot i que les tres potències de l'ànima

20. El paper mitjancer de l'ànima racional entre els senys sensuais i intel·lectuals es veu reforçat pel fet que almenys dos d'aquests darrers són identificats amb sengles potències: «apercebiment» és presentat sovint sota l'epígraf d'«enteniment», i «cogitació» apareix relacionat amb «memòria».

són diferents unes de les altres, s'uneixen per formar una substància simple. Els capítols 164 i 165 del LC consideren aquesta dicotomia: «Com home és cogitant que en l'ànima racional memòria no és enteniment ni volentat, ni enteniment no és memòria ni volentat, ni volentat no és memòria ni enteniment», és el títol del primer dels capítols essentats. El segon planteja l'altra cara: «Con hom cogita en la manera segons la qual les tres vertuts de l'ànima s'uneixen e són una substància simple».

Les tres potències tenen cadascuna d'elles una actuació diferent, no són identificables entre si; no obstant això, formen part d'una mateixa substància. Aquesta és la tesi que Llull vol demostrar en aquests capítols del LC. Hi ha, però, alguns fenòmens psicològics que semblen contradir-la, ja que introdueixen un element de separació entre les tres potències i atempten contra la unitat de l'ànima racional, reflex de la unitat divina en la trinitat de persones; l'explicació d'aquests fenòmens obrirà el pas a la combinació dels actes de les tres potències segons arribaran a ser formulats al capítol 331. Tenim el següent cas:

«Vivificant Senyor los sants de paraís, mortificant los infernats! En ço que home vol membrar e entendre moltes de vegades ço que memòria ni enteniment no li fan membrar ni entendre, per açò, Sènyer, és a hom vijares que volentat pusca ésser en ésser menys de memòria e d'enteniment.» (164, 28)

Fan ací acte d'aparició la memòria oblidant i l'enteniment ignorant al costat d'una voluntat activa, clar antecedent del que representarà la N a la taula del capítol 331. El que açò vol dir, però, és que sembla que en aquest cas, que de fet es dona, la voluntat actue en absència de la memòria i de l'enteniment, cosa impossible ja que totes tres potències formen una ànima racional, la qual no pot existir sense alguna d'elles. No és concebible una voluntat que no sorgesca d'una memòria i d'un enteniment «per processió», igual que l'Esperit Sant procedeix del Pare i del Fill. L'explicació d'aquest aparent contrasentit apareix tot seguit:

«Com home vol membrar alguna cosa oblidada e com hom vol entendre alguna cosa innorada, e no la pot membrar ni entendre, adoncs, Sènyer, si bé hom vol membrar e entendre, per tot ço aquella voluntat no és privada de memòria e d'enteniment; la qual memòria e enteniment no són aquella cosa que vol membrar ni entendre, la qual no pot membrar ni entendre.» (164, 29)

La voluntat que vol membrar i entendre, però no pot fer-ho, no està privada de memòria ni d'enteniment; no va acompanyada d'una memòria i un enteniment actius, sinó d'*altra* memòria i d'*altre* enteniment:

«Com hom, Sènyer, ha remembrat e entés ço que no podia membrar ni entendre, adoncs esdevé en actu la memòria i l'enteniment la qual volia d'abans membrar e entendre, e si tota la voluntat fo enans en actu que aquella memòria ni enteniment, per tot açò no roman que altra memòria e altre enteniment no fos ab la primera voluntat. On, beneit siats vós, qui tan unides havets les virtuts de l'ànima, per tal que en lur unitat sia significada la unitat de les tres persones divines.» (164, 30)

Quan finalment la memòria i l'enteniment agafen un paper actiu, això significa que passen a estar *en acte*; abans, la voluntat era l'única que estava en acte, acompanyada d'*altra memòria i d'altre enteniment*, que no podien ser més que memòria i enteniment *en potència*. La voluntat activa, doncs, procedia d'una memòria i d'un enteniment en potència, no estava aïllada ni al marge de les altres dues potències. La unitat de les tres potències resta així salvaguardada, «per tal que en lur unitat sia significada la unitat de les tres persones divines».

Així doncs, la necessitat d'explicar casos com aquest, que semblen disgregar la unitat de l'ànima racional, condueix a la introducció dels conceptes de *potència* i *acte* aplicats a les tres potències. El següent passatge del capítol 165 ens ho confirma; té, a més, l'interès de comparar aquesta estructura de l'ànima racional amb l'organització elemental del cos:

«Per ço, Sènyer, com memòria e enteniment e volentat són vertuts que en un temps són en home en actu e en altre són en potència, per açò és semblant a alcú home neci que les tres vertuts sien accidentalment en ànima d'home; les quals vertuts són en ànima d'home així essencialment, e mills encara, que los quatre elements en cors d'home; car enaixí com lo cors d'home és de quatre elements, així l'ànima és en tres vertuts essencialment.» (165, 17)

La mateixa idea serà reiterada també al llarg del quart llibre en molts dels seus capítols, ja que es tracta d'un llibre centrat en conceptes filosòfics i naturals, entre els quals els de «potència» i «acte» ocupen un lloc important. L'ànima racional està composta sempre per una memòria, un enteniment i una voluntat; ara bé, cadascuna d'aquestes tres potències pot estar en potència o en acte, però ha d'estar, si no l'ànima no seria ànima sinó «altra cosa»:

«Honrat Senyor, forma entel·lectual dóna significació de remembrament e d'enteniment e de volentat en ànima racional; car de necessitat cové ésser, Sènyer, potencialment o actualment remembrança e enteniment e volentat en ànima d'home, car si potencialment e actualment priva ànima d'home de memòria e d'enteniment e de volentat, no seria ànima racional, enans seria altra cosa contrària o diversa d'ànima racional.» (234, 17)

Tenim així el camí obert cap a la combinatòria que culminarà en l'estructura de la figura S: unes potències apareixeran actualment, altres potencialment, configurant així les «espècies» de S. Resta encara explicar on sorgeixen, concretament, cadascuna de les espècies i per què són les que són i no poden ser altres —explicació que podem trobar també al LC prescindint de la base elemental atribuïda a la figura—, així com explicar l'«ambigüitat» present a l'espècie N, un dels «individus» de la qual (M) té un valor doble.

3.3. Antecedents de les «espècies» E I N

Llull ofereix, a partir especialment del segon volum del LC, tota una casuística psicològica que desembocarà en les combinacions dels actes de les tres potències de l'ànima que han arribat fins a la figura S de l'Art. Ja hem vist més amunt (164, 28) com es contemplava la combinació de memòria i enteniment potencials i voluntat actual (és a dir, memòria oblidant, enteniment ignorant i voluntat amant). En aqueix mateix context trobem també prefigurades altres dues espècies de S, la E i la I:

«Com home comença a membrar e a entendre alcuna cosa, aitan-tost la comença a voler; mas com l'ha membrada e entesa, si l'ha en oi, adoncs la comença a desvoler. On aquestes són, Sènyer, dues voluntats, l'una après l'altra: la primera és com memòria e enteniment són ligats ab voler membrar e entendre alcuna cosa, la segona com voler se liga ab memòria e ab enteniment en aïrar aquella cosa.» (164, 27)

Ací tenim la memòria, enteniment i voluntat actius (E), i la memòria i enteniment actius amb voluntat desamant (I). Aquestes possibilitats seran aplicades a diversos objectes d'estudi, exactament el mateix que s'esdevindrà en l'Art, quan les espècies de S recorreran les «cambres» (o combinacions binàries) de les altres figures. El terme genèric «alcuna cosa» del passatge anterior es concretarà, al propi LC, en múltiples realitats que manifestaran les preocupacions bàsiques del beat; seguidament donem un exemple de l'aplicació del que serà l'espècie I a les «significances» que donen les sensualitats:

«Oh Senyor, qui'l meu cor havets tan comprès d'amor que no ama res sinó vós! Com la memòria remembra e l'enteniment entén la natura dels senys sensuels e reeben lurs significats e lurs propietats, e la voluntat desama aquells significats e propietats, adoncs la voluntat renega la memòria e l'enteniment, e fa tant tro que totes tres les vertuts fan fals testimoni de les coses sensuels afermant e amant falses raons compostes e engrades de falses significacions.» (262, 4)

Fins ara ens han aparegut les combinacions «memòria membrant, enteniment entenent, voluntat amant», «memòria membrant, enteniment entenent, voluntat desamant» i «memòria oblidant, enteniment ignorant, voluntat amant», que rebran al capítol 331, respectivament, les lletres E, I i N. La combinació «memòria oblidant, enteniment ignorant, voluntat desamant», que apareixerà en l'Art però no en el capítol 331 del LC, també fa acte d'aparició als llibres tercer i quart de la magna obra. Pring-Mill plantejava la seua incorporació a l'Art com una necessitat posterior de l'autor.²¹ Doncs bé: aquesta combinació ja apareix en capítols anteriors del mateix LC. Vejam-ho:

«Car com l'ànima, Sènyer, no remembra pecat ni l'entén ni·l vol e remembra vertuts e bones obres e no les vol, adoncs priva la consciència de l'home d'actualitat, la qual privació d'actualitat és ocasió a la consciència com sia fenida e termenada en la potència.» (213, 5)

Ací es planteja una qüestió moral: la consciència de l'home passa a estar en potència quan hom no remembra, entén ni estima el pecat. El passatge té forts ressons «artístics», ja que prefigura dues cambres molt sovintejades especialment a l'Art *demostrativa*: NVZ/IVY. La primera significa «oblidar, ignorar i desamar els vicis i la falsetat», i la segona «membrar, entendre i desamar la virtut i la veritat» (V és la figura de les virtuts i dels vicis; acompanyada de Y –veritat–, significa les virtuts; acompanyada de Z –falsedat–, significa els vicis). Les «espècies» de S han estat ací aplicades a la figura V, per explicar el que Llull anomena «consciència en potència». A l'actualització de la consciència li correspon una altra combinació o «cambra»:

«Gloriós Senyor sobre totes glòries, vertuós sobre totes vertuts! Com la consciència és termenada dintre la termenació d'actualitat, adoncs ix de les terminacions de potència e ve ésser termenada din-

21. «Sembla haver sentit la necessitat de la [combinació] que anomenaríem KLH (la de l'ànima que oblidat, ignora i desama alhora), atès que va haver d'atribuir dos sentits a la lletra *m* de l'alfabet de la Figura S». PRING-MILL, *Ramon Llull i les tres potències de l'ànima*, loc. cit., p. 230.

tre les terminacions d'actualitat, en les quals terminacions entra, Sènyer, per raó de la memòria qui membrant pecats e l'enteniment entenen pecats e la voluntat desamant pecats, aduen la consciència de potència en actu, per tal que la consciència delesca los pecats.» (213, 7)

Tenim, doncs, que la consciència potencial es correspon amb la situació representada per la combinació NVZ/IVY, mentre que la consciència actual s'adiu amb IVZ —és a dir, memòria membrant, enteniment entenent i voluntat desamant els vicis i la falsetat— (i, implícitament, amb EVY, per continuar amb la presentació del mateix fet «per la negativa», recurs molt estimat per Llull). El que ens interessava ara, però, a més de remarcar un cop més la importància de la parella potència-actualitat en el joc psicològic de les tres potències (aplicat ací a la moral), és fer veure com al primer dels dos darrers passatges citats ja apareix la combinació «memòria oblidant, enteniment ignorant i voluntat desamant», que no trobarem al capítol 331 del mateix LC, però sí a l'Art, en introduir Llull una ambigüïtat a causa del doble sentit atribuït a la M (que representaria alhora la voluntat amant i desamant), ambigüïtat ressaltada per Pring-Mill com un intent, per part de Llull, de mantenir l'estructura quaternària de la figura S.

Una primera pregunta se'ns acut: per què a la taula de signes del capítol 331 del LC no apareix la combinació «memòria oblidant, enteniment ignorant i voluntat desamant», quan ja abans, en la mateixa obra, ha estat contemplada? I, encara, per què en aparèixer a l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* atribueix l'autor un doble sentit a la lletra M, l'única amb significat doble a la figura? És realment per mantenir l'estructura quaternària o és la natura de la pròpia combinació la que pot explicar el fet?

La resposta a la primera pregunta és senzilla. El Pare Platzek ja ens l'acosta quan analitza les diverses combinacions presents a la taula del capítol 331. Després de les tres combinacions corresponents a EIN, la quarta esperable (memòria oblidant, enteniment ignorant i voluntat desamant) no apareix, «weil bei einem solchen psychologischen

Zustand die Seele überhaupt nicht zum Objekt kommt».²² No oblidem que al capítol 331 del LC l'objecte de la recerca és únic i molt concret: la veritat (representada per la lletra A). La situació psicològica pròpia de memòria oblidant, enteniment ignorant i voluntat desamant *la veritat* no interessa en aquest punt; al capítol 213, segons hem vist més amunt, la mateixa combinació apareixia referida, però, al *peccat*, element contrari a la veritat. Llull té ben present l'objecte de la seua recerca, i en cada cas presenta una aproximació diferent. La ductilitat de l'Art lul·liana apareix ja manifestament en aquest mètode combinatori que permet elegir una possibilitat segons l'objecte considerat.

3.4. Motivació de l'«ambigüitat» de la M

Ens resta la qüestió del doble significat de la lletra M a l'Art. Per què no reserva Llull una quarta combinació de lletres, una nova «espècie», sinó que prefereix introduir una ambigüitat en un dels «individus» ja existents? La mateixa raó que explica l'absència de les altres quatre possibles combinacions dels actes de les tres potències ens dona la clau. En efecte: com hem vist més amunt, Pring-Mill fa notar que les combinacions no són exhaustives, ja que mancarien les que podrien venir representades per les lletres BLD, BLH, KCD i KCH (a més de KLH, que apareix en l'Art en agafar la M el sentit de «voluntat desamant»). Un tret tenen en comú les quatre combinacions rebutjades, tret que les diferencia clarament de les que finalment formaran part de l'Art lul·liana: els actes de memòria i enteniment són contraris. Bé la memòria està activa amb un enteniment en potència (en els dos primers casos), bé la memòria està en potència amb un enteniment actiu (en els dos darrers casos).

Açò ens condueix cap a una consideració més exacta de les relacions entre les tres potències de l'ànima. Aquesta relació és àmpliament estudiada als llibres tercer i quart del LC, amb dades que ens re-

22. PLATZECK, *Raimund Lull, sein Leben, seine Werke, die Grundlagen seines Denkens (Prinzipienlehre)*, I (Roma-Düsseldorf, Ed. Franciscanae/Schwann, 1962), p. 316.

sulten reveladores per al nostre estudi. D'antuvi, la memòria genera l'enteniment, i de totes dues, memòria i enteniment, surt per processió la voluntat. L'analogia trinitària és ben palesa:

«Ajudable Senyor, esperança e consol dels pecadors! Memòria és, Sènyer, generant enteniment e l'enteniment reep generació de memòria, car si no era nulla cosa remembrada, nulla cosa no poria ésser entesa. On, en quant l'enteniment entén per la memòria, és la memòria generant e l'enteniment és generat.

De memòria e d'enteniment, Sènyer, és volentat ixent, car si no era la cosa membrada ni entesa, ja no poria ésser volguda. On, en quant és membrada e entesa, és volguda amant o desamant, ixent la volentat membrant e entenent de memòria e d'enteniment.» (164, 22-23)

Cal remarcar la frase «si no era nulla cosa remembrada, nulla cosa no poria ésser entesa». Memòria i enteniment formen un bloc unitari del qual surt la voluntat en un segon moment; totes dues inicien el procés cognitiu. I si la memòria no recorda res, l'enteniment no pot entendre. És a dir, les combinacions KCD i KCH són psicològicament impossibles, ja que una memòria que no recorda no pot engendrar un enteniment actiu. El Pare Platzeck, una vegada més, ja ho va fer notar:

«Las potencias del alma pueden funcionar bien o mal. Pero hay que notar que para los tiempos medievales, que disponían de pocos libros y que por consiguiente tenían que confiar mucha materia a la memoria, el buen funcionamiento del entendimiento resultaba imposible sin una buena memoria. Por esto, las dos potencias del entendimiento y de la memoria van necesariamente juntas en la tabla del alma racional.»²³

Encara més: una memòria activa tampoc no va acompanyada d'un

23. PLATZECK, *Descubrimiento y esencia del arte del Bto. Ramón Lull*, loc. cit., p. 148. Sobre la importància de la memòria a l'Edat Mitjana, veg. YATES, *El arte de la memoria* (Madrid, Taurus, 1974; cap. III, «El Arte de la Memoria en la Edad Media»), ps. 69-103; ROSSI, *Clavis Universalis, arti della memoria e logica combinatoria da Lullo a Leibniz* (Bolonya, Il Mulino, 1983); CARRUTHERS, *The Book of Memory; a Study of Memory in Medieval Culture* (Cambridge, Cambridge University Press, 1990).

enteniment passiu. La unió entre les dues potències és tan estreta, que una memòria activa només pot engendrar un enteniment igualment actiu, mentre que una memòria que oblidava tan sols generarà un enteniment ignorant. Diversos passatges del LC incideixen en aquesta idea, tot presentant conjuntament l'actuació de les dues primeres potències, mentre que la voluntat va en darrer lloc, estimant o desestimant el que prèviament han considerat les seues companyes:

«Car la memòria remembra e l'enteniment entén que una cosa és la matèria, altra cosa és la forma, e la voluntat vol afermar ço que la memòria remembra e l'enteniment entén.» (234, 18)

«Oh Senyor, al qual van e vénen los meus pensaments e los meus remembraments! Com hom innora possibilitat, adoncs esdevé la in-norància per raó de la privació que la sua ànima ha de remembrar e d'entendre en les coses qui són potencialment o actualment o im-possívolment.» (229, 25)

«Natura és, Sènyer, de la potència sensitiva que desendreç e afolla a la memòria e a l'enteniment los ulls entel·lectuals, los quals són vista de l'ànima.» (173, 14)²⁴

De manera que tenim la memòria i l'enteniment units formant un sol bloc davant la voluntat, un bloc unitari que representa un primer impuls psíquic per a l'actuació posterior de la tercera potència; aquest impuls pot ser positiu (quan memòria i enteniment són actius) o negatiu (quan són passius o estan «en potència»). En aquest darrer cas, trobem que la voluntat pot estimar o desestimar el fet que la memòria no recorda i l'enteniment no entén; ens acostem així a l'«espècie» N de

24. En l'Art trobem també la unió de memòria i enteniment en un sol bloc, fins a l'extrem que tot el mecanisme de l'Art *demonstrativa* es basa, en un primer moment, en el recorregut de la memòria i de l'enteniment actius, sense la voluntat, per les cambres de les figures (en termes «artístics», F G sense H): «a trobar lo particular en l'universal se convenen principalment tres regles: la primera és que hom cerc lo particular en la cambra o cambres, discurrents F G per aquella cambra o cambres ab la T...» (LLULL, *Art demonstrativa*, loc. cit., p. 382). Com podem comprovar, el mecanisme bàsic del funcionament de l'Art es troba refigurat al LC.

l'Art, amb l'ambigüitat pròpia de la M, que pot representar alhora la voluntat amant o desamant. En el següent passatge del LC trobem la clau d'aquest fenomen, en aparèixer la doctrina del *lliure albir*, per a salvaguardar la qual la voluntat ha de poder estimar o desestimar un objecte independentment de la consideració que sobre ell hagen fet les altres dues potències de l'ànima racional:

«De necessària cosa és, Sènyer, que possívol cosa sia amor a l'ànima qui remembra e entén e vol vertaderament alguna cosa; car impossívol cosa és privació d'amor en ànima qui sia vertaderament remembrant ni entenent ni volent alguna cosa. On, com açò sia enaixí, doncs possívol cosa és de necessària a ànima amar pus que vertaderament sia remembrant e entenent e volent. Mas com l'ànima no remembra ni entén ni vol vertaderament alguna cosa, adoncs, Sènyer, la possibilitat que ha en amar no li és de necessitat; car possívol cosa li és desamar o amar ço que la memòria remembra e l'enteniment entén, e la volentat vol falsament e ab defalliment la cosa remembrada e entesa.»²⁵

«Gloriós Senyor, impossibilitat algunes vegades és de necessitat e algunes no, en la memòria remembrant e en l'enteniment entenent e en la volentat volent. Com la impossibilitat és de necessitat, adoncs és com l'ànima remembrant e entenent e volent, ama, car impossívol cosa és en ànima privament d'amor pus que l'ànima remembra e entena e vulla alguna cosa; l'altra manera a la qual impossibilitat no és

25. Hem variat la puntuació de l'edició d'Antoni Ma. Alcover i Mateu Obrador, tot introduint una coma en la darrera frase del versicle, on els editors llegeixen «car possívol cosa li és desamar o amar ço que la memòria remembra e l'enteniment entén e la volentat vol falsament e ab defalliment la cosa remembrada e entesa», clàusula amb poc de sentit gramatical. El significat del versicle resta més clar amb la introducció de la coma: quan l'ànima no remembra ni entén ni vol vertaderament una cosa, li és possible amar o desamar allò que la memòria remembra i l'enteniment entén (falsament), ja que la voluntat vol falsament i amb defalliment (*i. e.*, imperfectament) la cosa remembrada i entesa (falsament). En tot moment, la referència correspon a la situació pròpia de N: la memòria i l'enteniment estan en potència, però la persona considera erròniament que estan en acte (no remembra ni entén *vertaderament*). A l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* identifica Llull aquesta situació amb la de l'infidel, qui creu que es troba en E quan, en realitat, està en N; és a dir, creu que membra, entén i estima (per exemple Déu), però en realitat no el membra ni l'entén correctament (perquè no considera la Trinitat de persones ni l'Encarnació). Veg., per exemple, la distinció II, part II, qüestió VII, *De tertia ratione*.

necessària és, Sènyer, com l'ànima ama alguna cosa, la qual amor no és de necessària per ço car és ab franca volentat, per la qual franca volentat és a l'ànima possívol cosa desamar en un temps ço que ama en altre temps.» (228, 17-18)

És interessant detenir-se una mica en aquest punt i analitzar el text amb detall. Al capítol en qüestió, el 228, toca Llull el tema de possibilitat-impossibilitat aplicat al concepte de necessitat (o «necessària»). Hom constata una primera impossibilitat: «impossívol cosa és privació d'amor en ànima qui sia vertaderament remembrant ni entenent ni volent alguna cosa». O, dit altrament, és necessari que siga possible l'amor en l'ànima que remembra, entén i vol vertaderament una cosa. Estem davant l'«espècie» E, on les tres potències actuen conjuntament per assolir la plena comprensió i la plena estima d'un objecte.

L'altra cara ve plantejada per la no necessarietat de l'amor: «mas com l'ànima no remembra ni entén ni vol vertaderament alguna cosa, adoncs, Sènyer, la possibilitat que ha en amor no li és de necessitat». L'ordenació psicològica pròpia de l'«espècie» N (amb memòria, enteniment i voluntat en potència) deixa obert el camí cap a l'amor o cap a l'odi, «car possívol cosa li és desamar o amar ço que la memòria remembra e l'enteniment entén [falsament], e la volentat vol falsament e ab defalliment la cosa remembrada e entesa». El lliure albir col·loca la voluntat a banda de les altres dues potències: mentre que memòria i enteniment han d'operar conjuntament en els seus actes, la voluntat és franca i pot estimar o desestimar lliurement el que les altres dues potències consideren, «per la qual franca volentat és a l'ànima possívol cosa desamar en un temps ço que ama en altre temps».²⁶

Amb l'«espècie» E l'ànima estima plenament el que recorda la memòria i entén l'enteniment. En aquesta situació no és possible el «privament d'amor», l'estima és ferma (o l'odi, propi de l'«espècie» I, un

26. Açò ja va ser expressat pel P. Platzeck: «las dos unidas [les potències de memòria i enteniment] o funcionan bien o funcionan mal. Con estas dos posibilidades se relaciona una doble disposición de la voluntad, el amor y el odio. Cuando la memoria y el entendimiento funcionan mal, la voluntad no está motivada racionalmente» (PLATZECK, *Descubrimiento y esencia del arte del Bto. Ramón Llull*, loc. cit., ps. 148-149).

odi ben assentat en una memòria i enteniment igualment actius: la voluntat o estima o desestima, però no passa d'un estat a l'altre). Però la situació pot canviar: el lliure albir pot fer que la voluntat es gire a desestimar el que abans estimava; llavors l'ànima cau en el dubte, es «corromp» l'«espècie» E i apareix la N, perquè una voluntat que no està segura del seu objecte tan sols pot procedir d'una memòria i un enteniment potencials. En aquest cas, en trobar-se la memòria i l'enteniment en un estat passiu, la voluntat té una volada més àmplia per a passar, sense cap base, a estimar o desestimar l'objecte. És una voluntat lliure, però feble, ja que no es recolza en una memòria i un enteniment actius. L'ànima, llavors, dubta, i només pot certificar-se quan retorna a la situació pròpia de E o de I, on, amb una memòria i un enteniment actius, la voluntat ja té el seu lloc assignat.²⁷ Al mateix LC trobem confirmada aquesta identificació entre el dubte i la situació psíquica pròpia de N, mentre que la E elimina aqueix dubte a través de l'afirmació:

«Com la memòria de l'home, Sènyer, no ha compliment a recordar les coses passades, e com l'enteniment humanal no ha acabament d'entendre ni apercebre algunes coses, e com la voluntat de l'home no és amadora d'encercar com les coses pusca recordar e entendre, adoncs és en l'ànima de l'home engrat dubte e és en ella mortificada afermació.

Com s'esdevé que la memòria de l'home remembra acabament segons veritat alguna cosa, e com enteniment d'home l'entén en aquella manera e en aquell estament en lo qual és aquella cosa que hom entén, e com la voluntat de l'home és ordenada e atrempada en aquella cosa a amar e a recordar e a entendre, adoncs, Sènyer, és engrada en home afermació en aquella cosa de la qual home no ha dubitació.» (173, 11-12)

27. Nombrosos textos de l'*Art demostrativa* relacionen la N amb el dubte, i la E amb l'afirmació: «mas con M és actu ardent de S, per açò aferma o nega sens dubitació, jassia que M per K L sia molt prop de dubitació, la qual dubitació, per K L, se cové ab privació» (*Art demostrativa, loc. cit.*, p. 342); «la dubitació no cap en E I, mas en N R tan solament (*ibíd.*, p. 354); «afermar Y per N és acostar dubitació a l'afirmació, e negar Y per N és acostar dubitació a la negació» (*ibíd.*, p. 348).

De nou el LC avança aspectes importants de l'Art. En aquest cas, trobem que una de les finalitats de l'Art és, precisament, passar de N a E o a I cada vegada que aquestes dues «espècies» es corrompen pel dubte. Així, a l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* podem llegir: «Quando D est fortius, quam B C, tunc E pervertitur in N; et quando M perdit suam vim per D, vel H, tunc N convertitur in E, vel in I».²⁸ És a dir: quan la voluntat és més forta que la memòria i l'enteniment, llavors E es perverteix en N; i quan la M, que és alhora voluntat amant i desamant, s'inclina cap a la D (voluntat amant) o cap a la H (voluntat desamant), llavors la N passa a E (en el primer cas) o a I (en el segon cas), ja amb la memòria i l'enteniment actius. I, encara, a l'*Art demonstrativa*, Llull rebla el clau, per si no havia quedat prou clar: «e con sia cosa que M s'ha a amar o desamar, e E tan solament a amar, e I tan solament a desamar, per açò M és estrument per lo qual E és mogut a A V Y e I a V Z».²⁹

La importància de la M en l'Art rau en el fet de ser la mitjancera que permet el pas de N a E-I, i no podria assumir aquest paper si no tingués el doble valor de voluntat amant i desamant alhora. Queda ben clar, amb una simple lectura de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* i de l'*Art demonstrativa*, que l'«ambigüitat» de la M no és tal, sinó l'exacta representació de la postura d'una voluntat mal·leable no assentada en una memòria i un enteniment actius, i que ha d'adreçar-se a la seguretat de l'afirmació o de la negació.

Queda, doncs, ben palès que el doble valor de la lletra M en l'Art (equivalent alhora a voluntat amant o desamant) adquireix la seua raó de ser en la mateixa estructura de l'«espècie» N, ja que la situació psíquica representada per aquesta «espècie» requereix una voluntat altament mal·leable. La «ambigüitat» de M és necessària per a expressar aquesta situació, i és molt més lògica que la creació d'una altra «espècie». L'estructura de la figura S, estructura quaternària, resta així explicada pel seu propi funcionament intern, essent una estructura ben lògica, motivada pel propi contingut de les tres potències i, per descomptat, gens arbitrària.

28. *Ars compendiosa inveniendi veritatem*, loc. cit., p. 448.

29. *Art demonstrativa*, loc. cit., p. 335.

4. CONCLUSIONS

Ara cal recapitular una mica els passos que ens han conduït cap al final. Partíem de la constatació de l'estructura quaternària de la figura S de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* i de l'*Art demonstrativa*, figura referida a les tres potències de l'ànima racional i, per tant, amb un contingut trinitari. Per escatir l'origen d'aquesta peculiar estructura hem hagut de remuntar-nos al LC, en concret a la «taula de signes» del capítol 331. El resultat sembla ser que l'estructura quaternària no és explicable des del contingut trinitari, i apareix com arbitrària des del punt de vista de les tres potències. A partir d'ací, Pring-Mill cercava l'explicació de l'estructura en altre lloc, en concret en la teoria dels quatre elements.

Si demostrem, però, que l'estructura quaternària de la figura S no és gens arbitrària, i que està motivada pel seu propi contingut, llavors no caldrà recórrer a explicacions externes. La consideració de les múltiples referències a les tres potències de l'ànima en els llibres tercer i quart del LC ens il·lumina sobre l'origen de la «taula» del capítol 331, ja al llibre cinquè, i, de retruc, sobre l'origen de la figura S de l'Art. La sorpresa és interessant: el LC anticipa molts aspectes de l'estructura i del funcionament de la figura S.

Les múltiples referències a les tres potències de l'ànima al LC vénen explicades per la importància de l'ànima racional en el procés cognitiu, ja que posseeix un paper mitjancer entre les sensualitats i les intel·lectualitats. Segons l'analogia trinitària d'origen agustinà, la memòria genera l'enteniment, i de totes dues procedeix la voluntat. Els casos en què sembla que la voluntat sorgeix independentment de les dues potències que la precedeixen són explicats per Lull tot aplicant la parella potència-actualitat a la dinàmica de les tres potències. Així, resta obert el camí cap a la combinació dels actes positius (actuals) i negatius (potencials) de memòria, enteniment i voluntat.

Les combinacions només poden ser quatre: memòria i enteniment actius amb voluntat activa; memòria i enteniment actius amb voluntat passiva; memòria i enteniment passius amb voluntat activa; memòria i enteniment passius amb voluntat passiva. D'ací sorgeixen les «espè-

cies» E I N de la figura S. Les altres combinacions no són possibles no perquè atempten contra l'estructura quaternària de la figura S (al LC, abans de prendre forma física la figura, ja estan assentades les quatre combinacions possibles), sinó perquè no s'adiuen amb el lògic funcionament de l'ànima racional: la memòria i l'enteniment han d'actuar conjuntament per donar origen a la voluntat, potència que es mostra una mica independent de les seues companyes.

Ara bé: les dues darreres combinacions són contingudes en una sola «espècie», la N, mercès al doble significat de la M, la qual representa alhora la voluntat amant i desamant. Novament el LC ens aclara que aquesta ambigüitat està motivada pel funcionament de les potències de l'ànima racional: la memòria i l'enteniment potencials o en error donen lloc a una voluntat mal-leable, que canvia de signe amb facilitat. Aquesta voluntat ha de reconduir-se, a través d'una memòria i d'un enteniment actuals, cap a l'afirmació o cap a la negació, és a dir, cap a l'amor o cap a l'odi. En l'Art, és el pas de N a E o a I, pas possible tan sols perquè M posseeix el valor doble i actua així de cruïlla en el camí del dubte cap a la certificació.

En resum, el LC ens mostra la necessitat lògica intrínseca de l'estructura de la figura S, gràcies al fet que podem resseguir, pas a pas, a través dels seus capítols, tot el procés de gestació d'aquesta figura. Ho direm una vegada més: és imprescindible un coneixement profund del LC per tal de fer llum en la qüestió de l'origen de l'Art de Ramon Llull.

JOSEP E. RUBIO
Universitat de València